

Małgorzata Ciczowska-Giedziun

ORCID: 0000-0001-9784-6501

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Podejścia uppełnomocniające w pracy socjalnej

Empowerment in social work

Abstract

This paper explores the issues of current achievements in the field of the empowering approaches in social work. The analyses are complemented by drawing attention to the limitations resulting from their application in practice. The genesis of thinking about empowerment in social work can be found in the works of its precursor Helena Radlińska, particularly in the theory of social strengths. Other inspirations for empowering approaches to social work come from constructivist, as well as from the models based on strengths, such as the constructive social work of Nigel Parton and Patrick O'Byrne, the strengths-based social work of Charles Rapp, Dennis Saleebey and Patrick Sullivan, the solution-focused approach of Steve de Shazer, Insoo Kim Berg, and strengths-based work models (FGC, VIT). Less popular in social work is to refer to systemic (operational) constructivism of Niklas Luhmann's. The analysis undertaken in the article aims to show these approaches, as well as the changes that are taking place in thinking about social work.

Keywords

empowerment, agency, constructivism, social work

Wprowadzenie

Kategoria uppełnomocnienia obecna jest w pracy socjalnej od dekad. W Polsce ko-rzeni tej idei możemy poszukiwać w twórczości prekursorki pedagogiki społecznej – Heleny Radlińskiej. Badaczka pisała o siłach ludzkich jako koncepcji promowania uppełnomocnienia i podmiotowości człowieka w powiązaniu z aktywnością środowiska¹. Bliskie prekursorce pedagogiki społecznej było postrzeganie człowie-

¹ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.

ka jako podmiotu zdolnego do sprawstwa. Rozwijaniu w ludziach mocy sprawczej służy bowiem wydobywanie i pomnażanie ich sił². Zadaniem profesjonalisty staje się zatem budzenie tych sił, rozumianych jako ujawniające się lub ukryte wartości jednostek i grup, oraz wspomaganie ich rozwoju. Jak podkreśla H. Radlińska, chodzi o to, jak i w jakim stopniu pobudzana jest aktywność samego środowiska, dawanie bowiem nie zastępuje szukania³. Oznacza to, że poznanie środowiska, a następnie działanie winno być przekształcane wewnętrznymi siłami tego środowiska⁴. Kontynuatorzy myśli H. Radlińskiej⁵ umacniali i rozszerzali pojęcie sił ludzkich i społecznych. Obecnie są one uznawane za jedną z centralnych kategorii pedagogiki społecznej. Wywarły też wpływ na współczesne koncepcje i praktykę pracy socjalnej w Europie. Aktualnie w wielu modelach pracy socjalnej podkreśla się potrzebę odkrywania sił ludzkich i społecznych⁶, m.in. w szeroko opisywanej idei empowermentu⁷. Idea ta czerpie inspiracje z humanistycznej teorii i praktyki, ponieważ kładzie nacisk na samowiedzę i samokontrolę, akceptując fakt, że ludzie mogą kontrolować swoje życie za pomocą racjonalnych, poznawczych środków; zakłada również, że otoczenie można zmieniać na korzyść osób potrzebujących wsparcia⁸. Empowerment stanowi jedynie pewną orientację profesjonalistów, po-

² E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2007; W. Ciczkowski, *Teoria sił społecznych a inne koncepcje promujące podmiotowość*, [w:] E. Górnikowska-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), przy współ. A. Czerkawskiego, *Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem*, t. 1, Katowice 1999; B. Smolińska-Theiss, *Siły ludzkie w teorii pedagogiki społecznej*, „Studia Pedagogiczne” 1984, 46; W. Theiss, *Radlińska*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Warszawa 2006.

³ Por. H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, op. cit.; M. Kalinowski, *Podmiotowość w wychowaniu resocjalizacyjnym*, [w:] M. Nowicka-Kozioł (red.), *Wybrane aspekty podmiotowości w wychowaniu*, Warszawa 1999, s. 60.

⁴ M. Mendel, *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Gdańsk 2017, s. 358.

⁵ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1972; E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna...*, op. cit.; B. Smolińska-Theiss, *Siły ludzkie w teorii pedagogiki społecznej*, op. cit.; S. Kawula, *Pomocniczość i wsparcie. Kategorie pedagogiki społecznej*, Olsztyn 2002; W. Ciczkowski, *Teoria sił społecznych a inne koncepcje promujące podmiotowość*, op. cit.; A. Olubiński, *Siły społeczne jako kluczowa kategoria pedagogiki społecznej*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy. Podręcznik akademicki dla pedagogów*, Toruń 2001; A. Olubiński, *Zasady aktywizacji sił społecznych w pracy socjalno-wychowawczej*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy. Podręcznik akademicki dla pedagogów*, Toruń 2001; E. Kantowicz, *Pedagogika (w) pracy socjalnej*, Olsztyn 2012.

⁶ E. Kantowicz, *Pedagogika (w) pracy socjalnej*, op. cit., s. 45–46.

⁷ J. Szmagałski, *O budzeniu sił ludzkich nie po polsku: koncepcja empowerment w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, (3); A. Gulczyńska, M. Granosik (red.), *Empowerment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne*, Warszawa 2014.

⁸ M. Payne, *Modern social work theory. A critical introduction*, Basingstoke 1991; R. Adams, *Social work and empowerment*, wyd. 3, London 2003, s. 14.

nieważ nie ma określonych instrukcji i recept na osiągnięcie stanu upelnomocnienia. Orientacja ta pomaga praktykom postrzegać proces pomocowy jako układ partnerski, współdziałanie połączone z nastawieniem na koncentrowanie się wokół mocnych stron i zdolności adaptacyjnych jednostek, ich kompetencji i potencjalnych możliwości⁹. Teoria i praktyka empowermentu sytuuje interwencje pracy socjalnej na przecięciu mikro-, mezo- i makropraktyki. Ułatwia to pracę z jednostkami, rodzinami i grupami, a także przygotowuje grunt pod interwencje społeczne oraz rzecznictwo¹⁰.

Zarówno teoria sił ludzkich H. Radlińskiej, jak i rozwinięta w obrębie teorii pracy socjalnej koncepcja empowermentu to kluczowe odwołania do idei upelnomocnienia. Warto również dodać, iż teoria sił ludzkich H. Radlińskiej zawiera w sobie również pewne odniesienia do koncepcji konstruktywizmu, w której podkreśla się, iż na postrzeganie podmiotu działającego składają się elementy takie, jak niezależność, autonomia, kreatywność¹¹, upelnomocnienie. Podjęte w artykule rozważania koncentrują się wokół podejść upelnomocniających w pracy socjalnej, analizowanych w odniesieniu do myśli konstruktywistycznej. Uzupelnieniem prowadzonych analiz jest ukazanie ograniczeń wynikających z tak zorientowanej praktyki pracy socjalnej.

Podejścia upelnomocniające w pracy socjalnej inspirowane myślą konstruktywistyczną

Myśl konstruktywistyczna, mimo że szczególnie rozwijana była w pracy socjalnej w latach 70. XX wieku, wciąż jednak pozostaje koncepcją, która silnie wpływa na proces pomagania człowiekowi. Liczne metody pracy socjalnej zorientowane konstruktywistycznie rozwijane były w Europie i Stanach Zjednoczonych; inspirowały również polską pracę socjalną. Praca socjalna oparta na dążeniu do upelnomocnienia człowieka, sięgając do konstruktywizmu społecznego, uznaje różne sposoby doświadczania i konstruowania rzeczywistości społecznej przez jednostki, grupy i społeczności lokalne¹². Bazuje również na pracy w konwencji mocnych stron. Za przykładową koncepcję mieszczącą się w praktyce pracy socjalnej opartej na

---

⁹ Por. B. Kowalczyk, J. Kowalczyk, A. Karczewska, *Pracownik socjalny w perspektywie zarządzającego procesem zmiany. Wykorzystanie teorii zarządzania do rozwoju kompetencji pracownika socjalnego*, Warszawa 2014, s. 26.

¹⁰ J.F. East, *Empowerment theory*, [w:] N. Coady, P. Lehmann (red.), *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*, wyd. 3, New York 2016, s. 383.

¹¹ Por. E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna...*, *op. cit.*, s. 33.

¹² D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions*, „Social Work” 1996, 41(3), s. 300, <https://doi.org/10.1093/sw/41.3.296>.

zasobach Charles Rapp, Dennis Saleebey i Patrick Sullivan¹³ uznają m.in. *solution-focused model* – podejście skoncentrowane na rozwiązaniach, rozwijane przez Steve'a de Shazera¹⁴, Insoo Kim Berg¹⁵, Petera De Jonga i Scotta D. Millera¹⁶, a na gruncie polskiej pracy socjalnej rozpowszechniane przez Izabelę Krasiejko¹⁷ i Jacka Szczepkowskiego¹⁸. Ponadto bogactwo i różnorodność podejść konstruktywistycznych pozwalają wyróżnić chociażby: konstruktywną pracę socjalną Nigela Partona oraz Patricka O'Byrne'a¹⁹, pracę socjalną opartą na zasobach Ann Weick, Charlesa Rappa, Patricka Sullivana, Waltera Kisthardta²⁰, Dennisa Saleebeya²¹ oraz modele pracy oparte na zasobach (KGR, VIT). Koncepcje te są znane i rozwijane na gruncie polskiej szkoły pracy socjalnej w różnych ośrodkach akademickich²².

Myśl konstruktywistyczna miała znaczenie w tworzeniu założeń teoretycznych pracy socjalnej opartej na zasobach. Rozwój tego podejścia w pracy socjalnej przypada na lata 80. poprzedniego wieku, a przyczyniły się do niego prace A. Weick, Ch. Rappa, Patricka Sullivana, W. Kisthardta²³, a później D. Saleebeya²⁴. Perspektywa mocnych stron stała się w pracy socjalnej alternatywą dla realizowanego przez wiele dekad modelu skoncentrowanego na problemie, nazywanego też pozytywnym, deficytowym lub medycznym²⁵. Praktyka pracy socjalnej opartej na za-

¹³ Ch. Rapp, D. Saleebey, P. Sullivan, *Przyszłość pracy socjalnej opartej na potencjalach*, [w:] J.G. Daley (red.), *Postępy w pracy socjalnej: łącząc badania, edukację i praktykę*, Warszawa 2010.

¹⁴ S. de Shazer, *Keys to solution in brief therapy*, New York 1985.

¹⁵ I.K. Berg, *Family-based services: A solution-focused approach*, New York 1994.

¹⁶ P. De Jong, S.D. Miller, *How to interview for client strengths*, „Social Work” 1995, 40(6).

¹⁷ I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010; I. Krasiejko, *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny. Przykład podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach*, Katowice 2011.

¹⁸ J. Szczepkowski, *Praca socjalna. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach*, Toruń 2010.

¹⁹ N. Parton, P. O'Byrne, *Constructive social work. Towards a new practice*, Basingstoke 2000.

²⁰ A. Weick, Ch. Rapp, P. Sullivan, W. Kisthardt, *A strengths perspective for social work practice*, „Social Work” 1989, 34(4), <https://doi.org/10.1093/sw/34.4.350>.

²¹ D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice*, wyd. 3, Boston 2002.

²² L. Miś, *Wachlarz współczesnych stanowisk teoretycznych dla pracy socjalnej*, [w:] K. Frysztański (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Warszawa 2019; L. Miś, *Konstruktywizm/konstrukcjonizm w socjologii, pracy socjalnej i terapii*, [w:] L. Miś (red.), *Praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach*, Kraków 2008; I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny...*, *op. cit.*; I. Krasiejko, *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny...*, *op. cit.*; J. Szczepkowski, *Praca socjalna...*, *op. cit.*; M. Kulesza, *Konstruktywistyczne i socjoekologiczne korzenie poradnictwa i diagnozy psychopedagogicznej zorientowanej na zasoby*, „Pedagogika Społeczna” 2012, 3(45); M. Kulesza, *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, Warszawa 2017; M. Ciczowska-Giedziun, *Podmiotowość w pracy socjalno-wychowawczej z rodziną. Studium fenomenograficzne doświadczeń asystentów rodziny*, Kraków 2020.

²³ A. Weick, Ch. Rapp, P. Sullivan, W. Kisthardt, *A strengths perspective for social work practice*, *op. cit.*

²⁴ D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice*, *op. cit.*

²⁵ Por. I.K. Berg, *Family-based services...*, *op. cit.*

sobach została zbudowana na przekonaniu o upelnomocnieniu, upodmiotowieniu, zasobach jednostki i otoczenia, potencjale, współpracy, członkostwie rozumianym jako włączanie się w życie społeczne. Powstała więc w opozycji do koncepcji pracy z osobą potrzebującą pomocy bazującej na jej niedostatkach i brakach. Perspektywa mocnych stron (w języku H. Radlińskiej – sił ludzkich) wymaga innego sposobu patrzenia na jednostki, grupy i społeczności, a mianowicie szukania w ludziach naturalnych zdolności i możliwości. Wynika to z jednego z podstawowych założeń – iż osoby przychodzące po pomoc mają różne kompetencje i zasoby, które mogą zostać wykorzystane w celu poprawy ich sytuacji życiowej²⁶.

Praca w konwencji mocnych stron sięga do konstruktywizmu społecznego, uznając różne sposoby doświadczania i konstruowania rzeczywistości społecznej przez jednostki, grupy i społeczności lokalne²⁷. Tło teoretyczne dla koncepcji perspektywy mocnych stron stanowi również idea empowermentu. Promuje ona nie tylko stanowisko, że ludzie mają zasoby i potencjały, dzięki którym są w stanie wyjść z trudnych sytuacji życiowych, lecz także fakt, że w efekcie przyczyniają się do rozwoju społeczeństwa. Rolą przedstawiciela służb społecznych jest ożywanie, wspomaganie, wspieranie, stymulowanie mocnych stron człowieka, podkreślanie zasobów osoby w jej własnym środowisku oraz promowanie równości i sprawiedliwości na wszystkich poziomach społeczeństwa²⁸.

W paradygmacie pracy socjalnej opartej na zasobach zmiane ulega postrzeganie relacji pomocowej. Rozszerzają się jej tradycyjne granice, co skutkuje odchodzeniem od układów hierarchicznych w stronę współpracy, dialogu, wzajemności i partnerstwa. Dennis Saleebey zauważa, że ludzie mogą powstać tylko dzięki twórczej i wyłaniającej się relacji z innymi²⁹. Rolę osoby pomagającej definiują takie określenia, jak „współpracownik”, „konsultant”, a jej zadania koncentrują się głównie wokół rozpoznawania mocnych stron jednostki, grupy czy społeczności i pracy z nimi, wzmacniania jej pozycji w społeczeństwie, promowania *resilience*, a także wiary w nieskończone możliwości człowieka. Z kolei osoba przychodząca po pomoc w perspektywie mocnych stron staje się odpowiedzialna za odzyskiwanie równowagi życiowej, co skutkuje tym, że odgrywa aktywną rolę w definiowaniu problemów, a także w poszukiwaniu ich rozwiązań na podstawie własnych zasobów. Oznacza to również, że osoby wspierane dobrowolnie starają się wprowadzić zmiany, które przyniosą oczekiwane przez nie rezultaty. Wewnętrzne siły jednostki

---

²⁶ D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions...*, *op. cit.*, s. 299.

²⁷ *Ibidem*, s. 300.

²⁸ A. Weick, Ch. Rapp, P. Sullivan, W. Kisthardt, *A strengths perspective for social work practice*, *op. cit.*, s. 353.

²⁹ D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions...*, *op. cit.*, s. 300.

D. Saleebey usytuował w kilku obszarach: kompetencji, zdolności, odwagi, talentu, zasobów, możliwości, obietnic, źródeł i oczekiwań. Przeżycia traumatyczne, przeemoc czy choroby – jakkolwiek są bolesnymi doświadczeniami – mogą stanowić źródło wyzwań. Przy czym należy zauważyć, że działanie zgodne z założeniami pracy opartej na zasobach nie oznacza, iż profesjonaliści ignorują realne problemy jednostek i grup³⁰.

Pomimo licznych walorów praktyki pracy socjalnej opartej na zasobach, o których była mowa, zauważa się też pewne jej ograniczenia. Głosy krytyki podnoszą kwestię, że podejście to ignoruje problemy osoby wspieranej. Praca z jego wykorzystaniem koncentruje się na mocnych stronach, przyszłości i poszukiwaniu rozwiązań, a nie, jak pisze David Howe, na żalach, omawianiu przeszłości. Może się to spotkać z niezrozumieniem osób mocno „osadzonych” w problemie³¹. Mimo głosów krytyki perspektywa mocnych stron obecnie jest jedną z najbardziej wpływowych w dziedzinie teorii i praktyki pracy socjalnej. Stanowi próbę zakończenia długotrwałego konfliktu między wartościami pracy socjalnej a praktyką, spowodowanego tradycyjnym podejściem ukierunkowanym na braki i deficyty³².

Jednym ze sposobów pracy socjalnej mieszczących się w konwencji opartej na zasobach jest podejście skoncentrowane na rozwiązaniach (ang. *solution-focused approach*). Tak zwany model medyczny, oparty na diagnozie deficytów i koncentrujący się na problemach, ustępuje miejsca modelowi zorientowanemu na rozwiązania, opierającemu się na mocnych stronach i zasobach jednostki, rodziny, grupy i społeczności. Twórcy podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach – S. de Shazer, I.K. Berg – podkreślali, iż aby osiągnąć pozytywne efekty, trzeba korzystać z koncepcji opartych na mocnych stronach człowieka, które podkreślają jego zasoby i odporność (*resilience*) oraz możliwość wykorzystania ich w dążeniu do celów i wprowadzaniu zmian³³. Zdolność osób wspieranych do zmiany jest związana z ich umiejętnością postrzegania rzeczy inaczej; w podejściu skoncentrowanym na rozwiązaniach są oni zachęceni do znalezienia rozwiązań, które pasują do ich światopoglądu. Profesjonalista buduje też wśród nich świadomość mocnych stron, które można mobilizować i wykorzystywać podczas rozwiązywania sytuacji problemowych. Innymi słowy – osoba wspierana wnosi do tego procesu swój unikalny system wartości, swoje doświadczenia, zasoby i możliwości, natomiast profesjonalista – wiedzę, aspiracje, warunki pracy. Zarówno w podejściu skoncentrowanym na rozwiązaniach, jak i w pracy

³⁰ D. Saleebey, *The strengths perspective in social work practice*, op. cit., s. 166–167.

³¹ D. Howe, *Krótkie wprowadzenie do teorii pracy socjalnej*, Warszawa 2011, s. 91–92.

³² T. Min, *The client-centered integrative strengths-based approach: Ending longstanding conflict between social work values and practice*, „Canadian Social Science” 2011, 7(2), s. 15.

³³ Por. P. De Jong, I.K. Berg, *Interviewing for solutions*, Belmont 2002, s. 23.

socjalnej podkreśla się znaczenie kontekstu i jego wpływu na zachowanie jednostek, grup i społeczności, a nie na dysfunkcje³⁴.

Koncepcja ta inspiracje czerpie również z konstruktywizmu społecznego. Jest to podejście, które w warstwie teoretycznej sięga do myśli postmodernistycznej, podejścia narracyjnego, rozważań dotyczących roli oraz znaczenia języka, jakie podejmowali m.in. Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault czy Jacques Derrida³⁵. Sięgając do idei konstruktywizmu społecznego, podejście skoncentrowane na rozwiązaniach zakłada niemożność „prawdziwego” poznania człowieka i jego problemów. Zgłębienie problemu jest możliwe jedynie z perspektywy osoby, która go doświadcza. Podkreśla to fakt, że rzeczywistość jest „osobista”, ale społecznie ukonstytuowana. Zatem proces pomagania w tej konwencji sprowadza się nie tyle do poszukiwania „prawdziwej” wiedzy o doświadczeniu problemu przez człowieka, ile do poszukiwania „użytecznych” interpretacji rzeczywistości osoby doświadczającej problemu w celu poprawy jej sytuacji. Nie ma w tym przypadku potrzeby rozstrzygnięcia, jak jest naprawdę. Nowe, korzystniejsze znaczenia sytuacji problemowej dla człowieka stają się podstawą procesu pomagania, procesu, który opiera się na pytaniach o relacje z innymi, z samym sobą, o to, co jest ważne w życiu człowieka, a także – jaki jest współdziałanie jednostki w zmianie³⁶. W związku z tym koncepcja profesjonalisty „eksperta”, który obiektywnie kategoryzuje, diagnozuje i rozwiązuje problemy klienta nie znajduje tu zastosowania.

Kolejna idea konstruktywistyczna, mówiąca, iż człowiek nie odkrywa rzeczywistości, ale raczej używa języka do jej konstruowania poprzez społeczne interakcje, również znalazła odzwierciedlenie w założeniach teoretycznych analizowanego podejścia. Obraz rzeczywistości składający się ze znaczeń, dzięki którym jednostka interpretuje świat, jest rekonstruowany podczas dialogu przynajmniej dwóch osób, co powoduje, że rzeczywistość stale ewoluuje. Znaczenie, przyjmując za J. Derridę, jest również konstruowane w toku interakcji i obejmuje ślady innych interakcji, które są odtwarzane w tych trwających aktualnie³⁷. Warto jeszcze podkreślić, iż znaczenie jest zjawiskiem lokalnym, obowiązującym w pewnych ramach czasu i przestrzeni. Profesjonalista wykorzystuje zatem język i umiejętność zadawania pytań, aby poznać sposób, w jaki osoby wspierane postrzegają swoje problemy, cele, które chcą osiągnąć, oraz potencjalne rozwiązania.

---

³⁴ J. Corcoran, V. Pillai, *A review of the research on solution-focused therapy*, „The British Journal of Social Work” 2009, 39(2), s. 235, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm098>.

³⁵ J. Szczepkowski, *Źródła podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach – inspiracje i implikacje dla praktyki pomocowej*, „Rozwiązania” 2015, https://centrumrozwiazan.pl/wp-content/uploads/2018/07/jacek_szczepkowski_-_zrodla_tsr.pdf [dostęp: 12.06.2023].

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Por. J. Derrida, *Position*, London 2004.

Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach nadaje znaczenie rozwiązaniom, a nie koncentruje się na problemie, ponadto ukierunkowuje się na przyszłość, nie na przeszłość. W tej konwencji pracy osobom potrzebującym pomocy tworzy się przestrzeń do przyjmowania różnych perspektyw, przyglądania się danej sytuacji z uwzględnieniem jej kontekstu. Jest to też podejście oparte na mocnych stronach, podkreślające odporność ludzi, ich zasoby, to, jak można je wykorzystać w dążeniu do celów i we wprowadzaniu zaplanowanych pozytywnych zmian³⁸.

W ostatnim czasie modele pracy socjalnej zorientowane na mocne strony osób wspieranych stają się coraz popularniejsze w pracy socjalnej. Wśród nich można wskazać m.in. opisane powyżej podejście skoncentrowane na rozwiązaniach, a także konferencję grupy rodzinnej, dialog motywujący czy domowy trening wideo. Rezygnuję jednak z ich szczegółowej analizy, gdyż istnieją opracowania, które te wątki dogłębnie poruszają³⁹.

Przybliżone metody są najpopularniejszymi podejściami konstruktywistycznymi wykorzystywanymi w pracy socjalnej. Opierają się na Meadowskim rozumieniu społecznego tworzenia rzeczywistości, które następnie było kontynuowane i rozwijane przez Herberta Blumera, Petera Bergera czy Thomasa Luckmanna. Mniej popularne w pracy socjalnej jest odwoływanie się do stanowisk mieszczących się w nurcie konstruktywizmu systemowego (operacyjnego) Niklasa Luhmanna⁴⁰.

Proces pomagania w myśli N. Luhmanna polega na pobudzaniu systemów społecznych do zmiany samych siebie. Pracownicy socjalni zorientowani konstruktywistycznie nie mogą zatem zmieniać osób wspieranych ani rozwiązywać ich problemów, ale mogą tworzyć warunki i konteksty, w których osoby wspierane rozwijają własne możliwości samotransformacji⁴¹. Umożliwia to realizację popularnego w pracy socjalnej podejścia „pomocy dla samopomocy”⁴². Pomagając jednostce, grupie, społeczności, profesjonalista wychodzi zatem z założenia, że operacyjnie zamknięte systemy są niesterowalne i akceptuje to.

---

³⁸ Por. I.K. Berg, P. de Jong, *Solution-building conversations: Co-constructing a sense of competence with clients*, „Families in Society” 1996, 77(6), <https://doi.org/10.1606/1044-3894.934>.

³⁹ Por. J. Przeperski, *Konferencja Grupy Rodzinnej w teorii i praktyce pracy socjalnej z rodziną*, Toruń 2015; B. Kromolicka, *Wsparcie rodziny w drodze jej samoorganizacji metodą konferencji grupy rodzinnej*, „Studia Pedagogiczne” 2017, t. L, s. 208; J.M. Jaraczewska, I. Krasiejko (red.), *Dialog motywujący w teorii i praktyce. Motywowanie do zmiany w pracy socjalnej i terapii*, Toruń 2012; E. Reczek, L. Miś (red.), *Z teoretycznych i metodologicznych aspektów wideotreningu komunikacji*, Kraków 2001.

⁴⁰ M. Ciczowska-Giedziun, *Konstruktywistyczne inspiracje w pracy socjalnej z rodziną*, „Praca Socjalna” 2022, 37(2), <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9035>.

⁴¹ H. Kleve, *Der systemtheoretische Konstruktivismus: Eine postmoderne Bezugstheorie Sozialer Arbeit* Publiziert, [w:] H. Hollstein-Brinkmann, S. Staub-Bernasconi (red.), *Systemtheorien im Vergleich. Was leisten Systemtheorien für die Soziale Arbeit? Versuch eines Dialogs*, Wiesbaden 2005.

⁴² H. Kleve, *Systems theory and nursing theories*, [w:] H.S. Kim, I. Kollak (red.), *Nursing theories: Conceptual and philosophical foundations*, New York 2006.

Perspektywa systemowa N. Luhmanna może być również pomocna w podejmowaniu przez pracowników służb społecznych refleksji nad normatywnym światem osoby wspieranej⁴³. Założenie, że w dzisiejszym postmodernistycznym społeczeństwie mowa o jednolitych i uniwersalnych dla wszystkich ludzi wartościach i normach jest właściwie niemożliwa, staje się zasadne wtedy, kiedy zestawimy je z różnorodnością perspektyw, światopoglądów, stylów życia. Każda z tych perspektyw staje się subiektywną odsłoną rzeczywistości. Konstrukttywizm uznaje ich wielość. Dostrzeganie kompleksowości ludzkiego zachowania oraz funkcjonalne traktowanie „zaburzeń” pozwala nie tylko ujrzeć problem z perspektywy osoby, którą się wspiera, lecz także umożliwia jej samostanowienie i współtworzenie procesu pomagania⁴⁴.

Ograniczenia tkwiące w podejściach uppełnomocniających

Podejścia w pracy z rodziną inspirowane myślą konstruktywistyczną niewątpliwie zachęcają do wyjścia poza zakorzenione tradycje pracy, koncentrujące się na problemie, deficytach osoby wspieranej, w kierunku jej możliwości, zasobów. Jednakże ograniczenia zastosowania tego podejścia często tkwią w kulturowych i lingwistycznych uwarunkowaniach – nasza kultura jest dość silnie zakorzeniona w języku deficytów i braków. Podejście to wymaga od profesjonalistów rezygnacji z postawy autorytarnej, a także z poczucia omnipotencji. To oznacza przyjęcie przez nich postawy niewiedzy i podejmowania działań, które komunikują pełną, autentyczną ciekawość. Taka postawa może być dla niektórych trudna do przyjęcia. Inna trudność może tkwić po stronie osoby przychodzącej po pomoc. Bycie aktywnym twórcą rzeczywistości pomocowej może być trudne do udźwignięcia, co może skutkować niechęcią jednostki, grupy, rodziny czy społeczności do brania odpowiedzialności za kształt swojego istnienia. Wątpliwości dotyczące wdrażania podejść inspirowanych myślą konstruktywistyczną do pracy socjalnej pojawiają się wśród samych pracowników służb społecznych. Wielu praktyków i badaczy podkreśla fakt, że w praktyce realizowana jest ograniczona formuła analizowanych podejść⁴⁵. A nawet jeśli profesjonalści sięgają w pracy socjalnej po te podejścia, to praktyki te mogą nie przetrwać próby czasu, jeśli nie zostaną wsparte działaniami

---

⁴³ J.J. Rodger, *Luhmann's theory of psychic systems and communication in social work practice*, „Journal of Social Work” 2022, 22(3), <https://doi.org/10.1177/14680173211008107>.

⁴⁴ M. Kulesza, *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, *op. cit.*, s. 46–47.

⁴⁵ J. Szczepkowski, *Praca socjalna...*, *op. cit.*; I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny...*, *op. cit.*; I. Krasiejko, *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny...*, *op. cit.*

ukazującymi ich wartość w kontekście polityki społecznej, systemu pomocy społecznej, czy systemu wspierania rodzin⁴⁶.

Inne ograniczenie może wynikać z traktowania podejść uppełnomocniających w pracy socjalnej w sposób instrumentalny – polegający na tym, że uppełnomocnienie osoby wspieranej jest postrzegane przez przedstawicieli służb społecznych wyłącznie poprzez pryzmat jej aktywnego angażowania się w proces pomocy. Takie ujęcie oznacza, że osoby wspierane muszą nauczyć się, jak w niej uczestniczyć, aby stać się uppełnomocnionymi. Wymóg aktywnego zaangażowania stawiany osobom sięgającym po pomoc jest krytykowany, ponieważ wiąże się z oczekiwaniami, że będą oni działać jako autonomiczni obywatele, a upodmiotowienie, czyli według definicji wzmocnienie siebie, stanie się ich obowiązkiem. W takim ujęciu przejęcie kontroli nad własnym życiem lub jego poszczególnymi aspektami jest postrzegane nie tylko jako ściśle związane z formowaniem bądź reformowaniem siebie w roli uppełnomocnionego, ale także, w coraz większym stopniu, jako etyczny obowiązek obywatela⁴⁷. Uppełnomocnienie i partycypacja stają się wówczas umiejętnościami, których osoby wspierane muszą się nauczyć, aby zostać tzw. dobrymi klientami⁴⁸.

Traktowanie osób wspieranych w sposób instrumentalny, jako „dobrych klientów”, w pracy socjalnej grozi sprowadzeniem uppełnomocnienia do rządzenia nimi i ograniczenia procesu pomocy do celów wyznaczonych przez pracę socjalną, zgodnych z normą aktywnego uczestnictwa⁴⁹. Aktywne uczestnictwo oznacza, że obywatele nie mają żadnych praw bez odpowiedzialności i że ich prawa przechodzą w obowiązek społecznego uczestnictwa. W takim układzie ostateczny cel osób wspieranych to stawanie się tzw. dobrymi obywatelami, których zadaniem jest indywidualne dostosowanie się do standardów społecznych, a w rezultacie służenie interesom ekonomicznym i wpisywanie się w neoliberalny porządek świata⁵⁰.

Alternatywą dla odwoływania się do idei dobrego obywatelstwa jest – za Gertem Biestą – postrzeganie wszystkich uczestników procesu pomagania jako

⁴⁶ M. Ciczowska-Giedziun, *Podmiotowość w pracy socjalno-wychowawczej z rodziną...*, *op. cit.*

⁴⁷ R. Roose, A. Mottart, N. Dejonckheere, C. van Nijnatten, M. De Bie, *Participatory social work and report whiting*, „Child and Family Social Work” 2009, 14(3), <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2008.00599.x>.

⁴⁸ N. Rose, *Governing the soul: The shaping of the private self*, London 1999; R. Roose, A. Mottart, N. Dejonckheere, C. van Nijnatten, M. De Bie, *Participatory social work...*, *op. cit.*

⁴⁹ R. Lawy, G. Biesta, *Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship*, „British Journal of Educational Studies” 2006, 54(1); R. Roose, G. Roets, S. Van Houte, W. Vandenhole, D. Reynaert, *From parental engagement to the engagement of social work services: Discussing reductionist and democratic forms of partnership with families*, „Child and Family Social Work” 2013, 18(4), s. 451, <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2012.00864.x>.

⁵⁰ R. Roose, G. Roets, S. Van Houte, W. Vandenhole, D. Reynaert, *From parental engagement...*, *op. cit.*

obywateli nieświadomych, obywateli ignorantów (ang. *ignorant citizens*)⁵¹. Biesta, nawiązując do filozofa Jacques'a Rancière'a, ideę obywatela ignoranta odnosi do podejścia, w którym obywatelstwo nie jest czymś, co można z góry zdefiniować, ale czymś, co wyłania się w praktyce demokratycznej i partycypacyjnej. Oznacza to, że pracownicy socjalni, budując partnerstwo z osobami wspieranymi, kierują się chęcią zaangażowania się w sposób ciągły, niejednoznaczny, niepewny, otwarty i nieokreślony. Opór czy nieuczestniczenie osób sięgających po pomoc – charakterystyczne dla procesu pomagania – stają się istotnymi elementami ich uczestnictwa i dążenia do upelnomocnienia⁵². W gestach oporu uzewnętrznianych przez osoby wspierane kryje się bowiem pragnienie respektowania ich potrzeb, dbałości o własną wolność czy ochrony swojej niezależności. Używając terminologii M. Foucaulta, można rzec, że w przejawach oporu da się dostrzec próbę autokreacji podmiotowości⁵³. Bycie ignorantem na własne życzenie i wynikająca z tego postawa niewiedzy sprawia, że upelnomocnienie konstruowane jest w sposób wewnętrzsterowny, w odrzuceniu wiedzy. Gert Biesta umiejscawia swoje rozważania w przestrzeni edukacyjnej; jednakże inspirując się jego myślą w kontekście rzeczywistości pomocowej i wspierającej, można by powiedzieć, że to „bycie w oporze” odkrywa na nowo sens relacji pomocowej jako „sposobu bycia” razem, w którym sprawiedliwie traktuje się wszystkich zaangażowanych partnerów, i to bycie odbywa się razem w miejscu, co urzeczywistnia istnienie w świecie i dla świata⁵⁴.

Zamiast zakończenia – jaka jest przyszłość podejść upelnomocniających?

Analizowane dotychczas podejścia upelnomocniające w pracy socjalnej są silnie oparte na idei humanizmu, stawiając człowieka w centrum zainteresowania. Najnowsze propozycje paradygmatów epistemologicznych w pracy socjalnej wychodzą poza ramy humanizmu i odwołują się do idei posthumanizmu⁵⁵. Zwolennicy tego nurtu krytykują humanizm i to, co nazywa się antropocentrycznym traktowaniem wszystkich wymiarów rzeczywistości, zarówno społecznych, jak i środowiskowych. Krytyka ta ma swoje podłoże głównie w trwającym kryzysie

⁵¹ G. Biesta, *The ignorant citizen: Mouffe, Rancière, and the subject of democratic education*, „Studies in Philosophy and Education” 2011, 30(2).

⁵² R. Roose, G. Roets, S. Van Houte, W. Vandenhoele, D. Reynaert, *From parental engagement...*, *op. cit.*

⁵³ Por. M. Ciczkowska-Giedziun, *Podmiotowość w pracy socjalno-wychowawczej z rodziną...*, *op. cit.*

⁵⁴ G. Biesta, *The rediscovery of teaching*, New York–Abingdon 2017; podają za: M. Mendel, *Pedagogika miejsca wspólnego...*, *op. cit.*, s. 250–251.

⁵⁵ Por. R. Braidotti, *Metamorphoses: Towards a feminist theory of becoming*, Cambridge 2002.

ekologicznym. Dotychczasowe interwencje w pracy socjalnej zorientowane były na indywidualistyczne i instrumentalne podejście do sytuacji problemowych doświadczanych przez osoby wspierane – nie były postrzegane w sposób holistyczny⁵⁶, uwzględniający zrównoważone trwanie i rozwój.

Jednym z podejść nawiązujących do koncepcji społeczeństwa zrównoważonego rozwoju i mieszczących się w nurcie transformacyjnej pracy socjalnej jest praca ekospołeczna (ang. *a transformative eco-social work*), autorstwa Heather Boetto⁵⁷. W swym założeniu proponowany model obejmuje zmianę orientacji co do miejsca człowieka w świecie przyrody: od skupienia się na człowieku (które stawia na pierwszym miejscu ludzkie potrzeby i pragnienia) w kierunku transformacyjnego podejścia ekospołecznego, które pojmuje Ziemię jako całość. Ta perspektywa reprezentuje zmianę filozoficzną na poziomie ontologicznym i dotyczy sposobu, w jaki praca socjalna postrzega świat i pozycję człowieka w przyrodzie. Model ten obejmuje ontologiczne (bycie), epistemologiczne (myślenie) i metodyczne (działanie) wymiary praktyki, które podkreślają holizm i współzależność ludzi od świata przyrody. Zgodnie z tym modelem zaproponowano również pięć poziomów praktyki w wymiarze metodycznym, które w dużej mierze pokrywają się z koncepcjami mikro, mezo i makro:

1. Poziom osobisty: obejmuje osobisty wymiar „ja”, światopogląd oraz sposób, w jaki praktycy rozumieją środowisko naturalne i odnoszą się do niego.
2. Poziom indywidualny: obejmuje zrozumienie, że dobrostan człowieka jest holistyczny i dotyczy kontekstów: naturalnego, fizycznego, społecznego, kulturowego i politycznego. Zastępuje neoliberalne podejście indywidualistyczne, które uprzywilejowuje dobrobyt ekonomiczny.
3. Poziom grupy: obejmuje tworzenie wspólnot praktyk z użytkownikami usług, współpracownikami i organizacjami.
4. Poziom społeczności: obejmuje kulturowo wrażliwe, oparte na społeczności podejście do mobilizacji mocnych stron i wiedzy osadzone w sieciach na poziomie lokalnym.
5. Poziom strukturalny: obejmuje działania na szerszym poziomie społeczeństwa, w tym w wymiarze społecznym i politycznym⁵⁸.

Współcześnie potrzebujemy w pracy socjalnej takich ujęć, które oprócz humanistycznego podejścia opierającego się na prawach człowieka, uwzględnią również

---

⁵⁶ Por. W. Lorenz, *Social work epistemology in political contexts – historical reflections and future perspectives*, „Forum Sociální Práce” 2022, (2).

⁵⁷ H. Boetto, *A transformative eco-social model. Challenging modernist assumptions in social work*, „The British Journal of Social Work” 2017, 47(1), <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw149>.

⁵⁸ *Ibidem*; H. Boetto, W. Bowles, K. Närhi, M. Powers, *Raising awareness of transformative ecological work: Participatory action research with Australian practitioners*, „International Journal of Social Welfare” 2020, 29(4), <https://doi.org/10.1111/ijsw.12445>.

elementy społecznej i ekologicznej rezyliencji. Innymi słowy – zorientują praktykę pracy socjalnej na zrównoważony rozwój wszystkich form⁵⁹. Jak podkreśla Maria Mendel, transformacyjna praca socjalna w zwrocie postantropocentrycznym zbliża się do nowej, regeneratywnej postaci zrównoważonego trwania i rozwoju, porzucającej antropocentryczną perspektywę myślenia i działania. Badaczka akcentuje potrzebę regeneracji świata opartego na wzajemności oraz wspólności, w którym to, co ludzkie, nie jest uprzywilejowane. Na pierwszy plan wysuwają się nowy wymiar wspólnoty i wspólnego świata oraz zagadnienia formacyjne, zorientowane na stawanie się i relacje kreacyjne. Oznacza to, że praca socjalna przyjmuje wymiar pedagogiczny i odnosi się do podzielanej przez ludzi i nieludzi przestrzeni. Ponadto nabiera znaczenia idea wzajemności świata, wrażliwa również na to, co nie-ludzkie. Maria Mendel proponuje, by transformacyjną, regeneratywną pracą socjalną, która jest głęboko edukacyjna, traktować jako wyraz koncepcji pedagogicznej zwanej czułą pedagogiką publiczną⁶⁰.

Praca socjalna jako profesja ukształtowana w różnych częściach Europy na przełomie XIX i XX wieku wiele wartości – takich jak chociażby indywidualizm, upodmiotowienie jednostki czy samostanowienie – zaczerpnęła z ówczesnego myślenia modernistycznego. Idee te zostały przejęte i do dziś są wykorzystywane w jej dominujących podejściach. Z jednej strony modernizm umożliwił pracownikowi socjalnemu realizację wspomnianych wartości, a z drugiej – taki sposób praktykowania pracy socjalnej stoi w sprzeczności z rozwojem społeczeństwa zrównoważonego środowiskowo⁶¹. Dlatego też przed współczesną pracą socjalną staje wyzwanie w postaci wykraczania poza humanizm i antropocentryzm, i zwracania się w kierunku działania zorientowanego na świat współdzielony z innymi.

Bibliografia

- Adams R., *Social work and empowerment*, wyd. 3, London 2003.
- Berg I.K., *Family-based services: A solution-focused approach*, New York 1994.
- Berg I.K., De Jong P., *Solution-building conversations: Co-constructing a sense of competence with clients*, „Families in Society” 1996, 77(6), s. 376–391, <https://doi.org/10.1606/1044-3894.934>
- Biesta G., *The ignorant citizen: Mouffe, Rancière, and the subject of democratic education*, „Studies in Philosophy and Education” 2011, 30(2), s. 141–153.

---

⁵⁹ L. Williams, *Narracje tożsamości i kultury to za mało. Dlaczego praktyka empowerment potrzebuje pogłębienia w XXI wieku*, [w:] A. Gulczyńska, M. Granosik (red.), *Empowerment w pracy socjalnej. Praktyka i badania partycypacyjne*, przeł. A. Gulczyńska, M. Granosik, Warszawa 2014; podają za: *Poza humanizm: Transformacyjna i regeneratywna praca socjalna jako czuła pedagogika publiczna*, „Praca Socjalna” 2022, 37(3), s. 60–61, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0721>.

⁶⁰ M. Mendel, *Poza humanizm...*, *op. cit.*, s. 62–63.

⁶¹ H. Boetto, W. Bowles, K. Närhi, M. Powers, *Raising awareness of transformative...*, *op. cit.*

- Boetto H., *A transformative eco-social model. Challenging modernist assumptions in social work*, „The British Journal of Social Work” 2017, 47(1), s. 48–67, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw149>
- Boetto H., Bowles W., Närhi K., Powers M., *Raising awareness of transformative ecosocial work: Participatory action research with Australian practitioners*, „International Journal of Social Welfare” 2020, 29(4), s. 300–309, <https://doi.org/10.1111/ijsw.12445>
- Braidotti R., *Metamorphoses: Towards a feminist theory of becoming*, Cambridge 2002.
- Ciczowska-Giedziun M., *Konstruktywistyczne inspiracje w pracy socjalnej z rodziną*, „Praca Socjalna” 2022, 37(2), s. 141–156, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9035>
- Ciczowska-Giedziun M., *Podmiotowość w pracy socjalno-wychowawczej z rodziną. Studium fenomenograficzne doświadczeń asystentów rodziny*, Kraków 2020.
- Ciczowski W., *Teoria sił społecznych a inne koncepcje promujące podmiotowość*, [w:] E. Górnikowska-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), przy współ. A. Czerkawskiego, *Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem*, t. 1, Katowice 1999, s. 94–100.
- Corcoran J., Pillai V., *A review of the research on solution-focused therapy*, „The British Journal of Social Work” 2009, 39(2), s. 234–242, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm098>
- De Jong P., Berg I.K., *Interviewing for solutions*, Belmont 2002.
- De Jong P., Miller S.D., *How to interview for client strengths*, „Social Work” 1995, 40(6), s. 729–736.
- Derrida J., *Position*, London 2004.
- East J.F., *Empowerment theory*, [w:] N. Coady, P. Lehmann (red.), *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*, wyd. 3, New York 2016, s. 373–388.
- Gulczyńska A., Granosik M. (red.), *Empowerment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne*, Warszawa 2014.
- Howe D., *Krótkie wprowadzenie do teorii pracy socjalnej*, Warszawa 2011.
- Jaraczewska J.M., Krasiejko I. (red.), *Dialog motywujący w teorii i praktyce. Motywowanie do zmiany w pracy socjalnej i terapii*, Toruń 2012.
- Kalinowski M., *Podmiotowość w wychowaniu resocjalizacyjnym*, [w:] M. Nowicka-Kozioł (red.), *Wybrane aspekty podmiotowości w wychowaniu*, Warszawa 1999, s. 55–71.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1972.
- Kantowicz E., *Pedagogika (w) pracy socjalnej*, Olsztyn 2012.
- Kawula S., *Pomocniczość i wsparcie. Kategorie pedagogiki społecznej*, Olsztyn 2002.
- Kleve H., *Der systemtheoretische Konstruktivismus: Eine postmoderne Bezugstheorie Sozialer Arbeit Publiziert*, [w:] H. Hollstein-Brinkmann, S. Staub-Bernasconi (red.), *Systemtheorien im Vergleich. Was leisten Systemtheorien für die Soziale Arbeit? Versuch eines Dialogs*, Wiesbaden 2005, s. 63–92.
- Kleve H., *Systems theory and nursing theories*, [w:] H.S. Kim, I. Kollak (red.), *Nursing theories: Conceptual and philosophical foundations*, New York 2006, s. 109–140.
- Kowalczyk B., Kowalczyk J., Karczewska A., *Pracownik socjalny w perspektywie zarządzającego procesem zmiany. Wykorzystanie teorii zarządzania do rozwoju kompetencji pracownika socjalnego*, Warszawa 2014.
- Krasiejko I., *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010.
- Krasiejko I., *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny. Przykład podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach*, Katowice 2011.
- Kromolicka B., *Wsparcie rodziny w drodze jej samoorganizacji metodą konferencji grupy rodzinnej*, „Studia Pedagogiczne” 2017, t. L, s. 207–215.

- Kulesza M., *Konstruktywistyczne i socjoekologiczne korzenie poradnictwa i diagnozy psychopedagogicznej zorientowanej na zasoby*, „Pedagogika Społeczna” 2012, 3(45), s. 21–45.
- Kulesza M., *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, Warszawa 2017.
- Lawy R., Biesta G., *Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship*, „British Journal of Educational Studies” 2006, 54(1), s. 34–50.
- Lorenz W., *Social work epistemology in political contexts – historical reflections and future perspectives*, „Fórum Sociální Práce” 2022, (2), s. 9–20.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2007.
- Mendel M., *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Gdańsk 2017.
- Mendel M., *Poza humanizm: Transformacyjna i regeneratywna praca socjalna jako czuła pedagogika publiczna*, „Praca Socjalna” 2022, 37(3), s. 59–72, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0721>
- Min T., *The client-centered integrative strengths-based approach: Ending longstanding conflict between social work values and practice*, „Canadian Social Science” 2011, 7(2), s. 15–22.
- Miś L., *Konstruktywizm/konstrukcjonizm w socjologii, pracy socjalnej i terapii*, [w:] L. Miś (red.), *Praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach*, Kraków 2008, s. 27–48.
- Miś L., *Wachlarz współczesnych stanowisk teoretycznych dla pracy socjalnej*, [w:] K. Frysztański (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*, Warszawa 2019, s. 97–117.
- Olubiński A., *Siły społeczne jako kluczowa kategoria pedagogiki społecznej*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy. Podręcznik akademicki dla pedagogów*, Toruń 2001, s. 163–171.
- Olubiński A., *Zasady aktywizacji sił społecznych w pracy socjalno-wychowawczej*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy. Podręcznik akademicki dla pedagogów*, Toruń 2001, s. 173–189.
- Parton N., O’Byrne P., *Constructive social work. Towards a new practice*, Basingstoke 2000.
- Payne M., *Modern social work theory. A critical introduction*, Basingstoke 1991.
- Przeperski J., *Konferencja Grupy Rodzinnej w teorii i praktyce pracy socjalnej z rodziną*, Toruń 2015.
- Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Rapp Ch., Saleebey D., Sullivan P., *Przyszłość pracy socjalnej opartej na potencjalach*, [w:] J.G. Daley (red.), *Postępy w pracy socjalnej: łącząc badania, edukację i praktykę*, Warszawa 2010, s. 113–127.
- Reczek E., Miś L. (red.), *Z teoretycznych i metodologicznych aspektów wideotreningu komunikacji*, Kraków 2001.
- Rodger J.J., *Luhmann’s theory of psychic systems and communication in social work practice*, „Journal of Social Work” 2022, 22(3), s. 637–654, <https://doi.org/10.1177/14680173211008107>
- Roose R., Mottart A., Dejonckheere N., Van Nijnatten C., De Bie M., *Participatory social work and report whiting*, „Child and Family Social Work” 2009, 14(3), s. 322–330, <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2008.00599.x>
- Roose R., Roets G., Van Houte S., Vandenhoele W., Reynaert D., *From parental engagement to the engagement of social work services: Discussing reductionist and democratic forms of partnership with families*, „Child and Family Social Work” 2013, 18(4), s. 449–457, <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2012.00864.x>
- Rose N., *Governing the soul: The shaping of the private self*, London 1999.
- Saleebey D., *The strengths perspective in social work practice*, wyd. 3, Boston 2002.
- Saleebey D., *The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions*, „Social Work” 1996, 41(3), s. 296–305, <https://doi.org/10.1093/sw/41.3.296>
- Shazer S. de, *Keys to solution in brief therapy*, New York 1985.

- Smolińska-Theiss B., *Siły ludzkie w teorii pedagogiki społecznej*, „Studia Pedagogiczne” 1984, 46, s. 73–80.
- Szczepkowski J., *Praca socjalna. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach*, Toruń 2010.
- Szczepkowski J., *Źródła podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach – inspiracje i implikacje dla praktyki pomocowej*, „Rozwiązania” 2015, https://centrumrozwiazan.pl/wp-content/uploads/2018/07/jacek_szczepkowski_-_zrodla_tsr.pdf [dostęp: 12.06.2023].
- Szmagalski J., *O budzeniu sił ludzkich nie po polsku: koncepcja empowerment w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, (3), s. 113–128.
- Theiss W., *Radlińska*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Warszawa 2006, s. 29–36.
- Weick A., Rapp Ch., Sullivan P., Kisthardt W., *A strengths perspective for social work practice*, „Social Work” 1989, 34(4), s. 350–354, <https://doi.org/10.1093/sw/34.4.350>